Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Leksikologija i leksikografija I: Leksikografski postupak

Halilović, Senahid

2022-12-31

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/items/6ca51dde-2a77-4899-84dc-e2515e45155a

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

https://bastina.anubih.ba/

DOI: 10.5644/PI2022.206.14

RAZDVAJANJE LEKSIKOGRAFSKIH I ENCIKLOPEDIJSKIH INFORMACIJA U VUKOVSKOJ TRADICIJI

Danko Šipka
Državni univerzitet Arizone
Danko.Sipka@asu.edu

Apstrakt

U ovom radu analiziraju se enciklopedijske i druge neleksikografske informacije u prvom izdanju Vukovog rječnika (Karadžić, 1818). Predočavaju se podaci o njihovom broju i strukturi, kao i njihova sudbina u nizu rječnika koji nastavlja tu leksikografsku tradiciju (Karadžić 1852, JAZU 1880-1976, САНУ 1959-, RMS 1967-1976 i RSJ 2011). Ukazuje se na to gdje bi u današnjim referentnim djelima bile predočene ove informacije, te kako su one postepeno izbacivane iz rječnika u svakom narednom rječniku ove tradicije. U korpus primjera uključeni su samo oni elementi koji u današnjem modelu leksikografije ne bi bili dio rječničke mikrostrukture, ostavljajući po strani razne druge pojave (npr. narodne pjesme u funkciji primjera, koje bi po današnjim kriterijumima bile preduge, nefunkcionalne i preduge definicije koje su ipak u funkciji definisanja, itd.). Analiza pokazuje da je vododijelnica gdje su enciklopedijske i druge neleksikografske informacije napuštene zapravo Rječnik JAZU, mada određeni elementi mogu da se nađu i u kasnijim rječnicima. Pokazuje se i to da bi u današnjoj izdavačkoj praksi informacije tog tipa bile raspoređene u najrazličitijim izvorima, od enciklopedija, preko etnografskih djela, do novina i časopisa. Razdvajanje ovih informacija posmatra se i u sklopu promjena u uspostavljanju autoriteta u rječnicima.

Ključne riječi: leksikografski postupak, enciklopedijske informacije, Vuk Karadžić, južnoslovenska leksikografija, istorija leksikografije

1. Pojmovna mapa

U ovom uvodnom dijelu prvo će biti određeno šta se smatra enciklopedijskim informacijama u jednojezičkim rječincima. Nakon toga će biti definisana vremenska linija na kojoj se vrši analiza. Bitan element u izboru enciklopedijskih elemenata kod Vuka bilo je konstruisanje pojma naroda, pa ćemo pomenuti model naroda koji ovdje koristimo. Kako se razdvajanje povezuje sa

promjenama tipa autoriteta u vukovskoj lekiskografskoj tradiciji, u završnom dijelu uvoda biće predstavljeni i tipovi autoriteta.

Zgustin klasični metaleksikografski priručnik razlikuje enciklopedijske rječnike, koji se usredsređuju na realije i jezičkih, koji se usredsređuju na jezik:

> "In the first place, we must differentiate encyclopedic dictionaries from linguistic ones. The latter are primarily concerned with language, i.e.
> with the lexical units of language and all their linguistic properties[…] In contradistiction to this, the encyclopedic dictionaries (the biggest and most general of which are frequently called simply encyclopedias) are primarily concerned with the denotata of the lexical units (words)."
>
> Zgusta (1971: 198)

Upravo tako ćemo i ovdje shvatati razliku između jezičkih (čisto leksikografskih informacija), koje bismo očekivali u rječniku jezičkog tipa, i svih drugih, koje ovdje obuhvatamo terminom: enciklopedijske. Kako svjedoči Lara (1989: 280), razdvajanje ova dva tipa informacija potiče iz srednjovjekovlja: "La distinction entre dictionnaire de langue et encyclopédie peut être considérée comme le résultat d'une vieille tradition lexicographique qui remonte au Moyen Age." Treba reći i to da ima autora koji smatraju da je čisto leksikografske informacije teško razdvojiti od enciklopedijskih, kako vidimo kod Gererca:

> the distinction between semantic information and encyclopaedic information becomes less clear than what a structuralist approach posits: references to typical examples of a category, or to characteristic features that do not necessarily apply to all the members of a category, are a natural thing to expect in dictionaries according to cognitive semantics.
>
> Geeraerts (2016: 436)

Ne smotriv na ovakve stavove, jasno je da enciklopedijske informacije u jezičkom rječniku moraju biti u funkciji objašnjavanja jezičkih aspekata odrednice, primjerima kakve nalazimo kod Klose (2016: 524): "Encyclopaedic information includes details and explanations about the item denoted by the headword (e.g. about the habitat of an animal, or how a tool is used)." Tako, onda, i pored isprepletenosti čisto jezičkog i enciklopedijskog sadržaja, u jezičkim rječnicima ne možemo očekivati enciklopedijske elemente koji nisu u funkciji obrade jezičkog materijala.

U posmatranju istorijskog toka rječnika vukovske tradicije koristićemo Hobsbaumov model segmentacije istorijskog vremena. Pojmovi dugog XIX vijeka (1789-1914) i kratkog XX vijeka (1914-1991) predloženi su u radovima Erika Hobsbauma (Hobsbawm 1995, 1996). Po njegovom mišljenju, početak dugog XIX vijeka (kao istorijskog perioda čija je glavna karakteristika bila dominacija imperija u svijetu) odredila je Francuska buržoaska revolucija, a njegov kraj Prvi svjetski rat, čija je posljedica bila nestanak rečenih imperija: njemačke, ruske, austrougarske i turske. Kratki XX vijek počinje upravo tim iščezavanjem imperija a završava se raspadom Sovjetskog Saveza. Ovdje se koristi Hobzbaumova periodizacija zato što ukazuje na glavne geopolitičke promjene i najpreciznije određuje periode relevantne u analizi faktora sociokulturnog okruženja koji utiču na leksikografsku praksu i djelovanje rječnika u društvu.

Kad je narod u pitanju, ovdje se polazi od Gelnerovog (Gelner 1983) i Brubejkerovog (Brubaker 2002) konstruktivističkog i dinamičkog pristupa etničkoj pripadnosti, ilustrovanog sljedećim citatom: ”Ethnicity, race and nation should be conceptualized not as substances or things or entities or organisms or collective individuals − as the imagery of discrete, concrete, tangible, bounded and enduring ‘groups’ encourages us to do − but rather in relational, processual, dynamic, eventful and disaggregated terms.” (Brubaker 2002: 176).

Konačno, pojam autoriteta izvodi se iz klasičnog rada Maksa Vebera (Weber 1992 /1919/), gdje se izdvajaju tri tipa autoriteta: tradicionalni, harizmatski i racionalni. Tradicionalni autoritet oprimjeruje religija i slični sistemi vjerovanja. Autoritet se osigurava ne racionalnim putem odnosno harizmom onih koji taj autoritet uspostavljaju nego prvenstveno činjenicom da takav sistem vjerovanja postoji u određenoj, široj ili užoj, društvenoj zajednici. Izvor harizmatskog autoriteta predstavlja sama ličnost onoga ko autoritet uspostavlja ili ličnost onoga ili onih na koje se neko poziva. Tako je, recimo, kod populistički orijentisanih harizmatičnih političara. Konačno, racionalni autoritet zasnovan je na principima, kako je recimo u slučaju vladavine prava. Takav autoritet ima, recimo, pravna država.

Kako je pokazao Hummer (2013), postoji niz različitih shvatanja autoriteta. Međutim, klasična veberovska definicija najpodatnija je u analizi rječničkih makro i mikromanevara. Sastavljači rječnika staraju se, sasvim razumljivo, da dokažu kako su njihovi makro- i mikromanevri zasnovani na racionalnom autoritetu. U stvarnosti, kako ćemo vidjeti iz analize koja slijedi, u tim manevrima nalazimo i elemente harizmatskog i tradicionalnog autoriteta.

2. Uspostavljanje autoriteta u vukovskoj leksikografiji

Detaljna analiza mehanizama uspostavljanja autoriteta u rječnicima vukovske tradicije predočena je u Šipka (2019). Ovdje će biti predstavljene samo osnovne crte razvoja u onoj mjeri u kojoj su relevantni za posmatranje evolucije enciklopedijskih elemenata u jezičkim rječnicima.

Karadžić (1818) opire svoj rječnik na racionalnom autoritetu načela jednakosti dijalekta sa književnim jezikom i korespondenciji zvukova sa slovima. Termin *racionalni* ovdje treba shvatiti bez vrijednosnih sudova. Na primjer, svoj program Karadžić predstavio je u Beču, gdje se govorni bavarski dijalekat znatno razlikuje od novovisokonjemačkog književnog i nema pune korespondencije zvukova i slova, u čemu, opet, nema ničeg neracionalnog niti su govornici austrijskog njemačkog u bilo kom smislu oštećeni zbog takvog stanja. Tu je onda i tradicionalni autoritet naroda.

Isti tip autoriteta nalazimo i u Karadžić (1852). Već u Daničić (1880-1976) dolazi do promjena da se uvodi harizmatski autoritet pisaca, a posebno Karadžića, tradicionalni autoritet naroda zamijenjen je autoritetom nauke. Ovakav pristup nastavlja se u Belić (1959-) i Stevanović (1967-1976), dok se u Vujanić (2011) harizmatski autoritet pisaca zamjenjuje harizmatskim autoritetom leksikografa.

3. Enciklopedijski elementi kod Vuka

Analizom su obuhvaćena dva izdanja Vukovog rječnika (Karadžić 1818, 1852) te rječnik JAZU (Daničić 1880-1976), rječnik SANU (Belić 1959-), šestotomnik Matice srpske (Stevanović 1967-1976) te jednotomnik iste institucije (Vujanić 2011). Svaki od ovih rječnika je jezički a ne enciklopedijski rječnik. Tako onda enciklopedijskim elementima smatramo one sadržaje koji nisu u funkciji obrade leksičkog, dakle jezičkog, materijala. U te elemente nismo ubrojali slučajeve gdje određeni elemenat jeste u funkciji obrade leksičkog materijala ali je, s današnje tačke nefunkcionalan (npr. preduge definicije, preduge književne forme u funkciji primjera, itd.).

Ovakvim pristupom u prvom izdanju Vukovog rječnika (Karadžić 1818), koji ima oko 26 hiljada odrednica, pronađeno je približno 200 enciklopedijskih elemenata, koje nikako nisu u funkciji obrade leksičkog materijala. U drugom izdanju (Karadžić 1852), rječniku od 47 hiljada odrednica, njihov broj znatno raste, pa ih ima blizu 700. Kao ilustracija povećanja broja ovakvih elemenata može poslužiti odrednica *bubota,* koja u prvom izdanju

rječnika ima frazu *subota đačka bubota* i objašnjenje na njemačkom i latinskom da je to dan kad se tuku đaci. Dakle, u prvom izdanju nema enciklopedijskih elemenata koji nisu u funkciji definisanja. U drugom pak izdanju (Karadžić 1852:46) uz to imamo i sljedeću enciklopedijsku informaciju koja nema nikakve uloge u definisanju leksikografskog materijala: "Kad sam ja u Loznici išao u školu, bio je običaj da đake u subotu popodne učitelj bije bez ikakve krivice za to što je subota: ako je ko onaj dan prije podne ili makar i poslije podne bio bijen za kaku krivicu, to mu se ništa nije brojilo."

Enciklopedijske informacije u dva izdanja Karadžićevih rječnika obuhvataju sljedeće:

a. odlomci iz književnih djela (van primjera), npr. u odrednici *krsno ime* (Karadžić 1818: 543-544) daje se, u masi drugih enciklopedijskih informacija, unutar definicije pjesma: "Ko pije vino za slave božije// pomoz' mu Bože i slavo Božija// a šta je ljepše od slave Božje// i od večere s pravdom stečene",
b. etnografski zapisi, npr. odrednica *banatise* (Karadžić 1818: 19-20) sadrži detaljan opis ove dječije igre. Slično tome, opis običaja nalazimo, između ostalih i u odrednicama *babine* (Karadžić 1818: 15-16) i *badnjak* (Karadžić 1818: 16-17) nalazimo detaljne opise običaja,
c. istorijski zapisi, npr. odrednica *škola* (Karadžić 1818: 919-920), između ostalog uključuje i ovo: "Prošavšije godina za vladavine Crnog Đorđija bile su postavljene škole po svim varošima i gradovima a i po đekojim selima", nakon čega se govori i o beogradskoj Velikoj školi, njenim predavačima, ko je u nju priman, šta se učilo, itd.,
d. zemljopisne bilješke, npr. u odrednici Mačva (Karadžić 1818: 389-390) kaže se, između ostalog: "Mačva je sva ravna kao i Bačka, samo što je zarasla u šumu",
e. prirodoslovne bilješke, npr. odrednica *dupljaš* (Karadžić 1818: 154) sadrži opis vjerovanja da on govori "sij luk, sij luk" odnosno da je vrijeme sijati luk kad ova vrsta goluba doleti i počne gukati,
f. politička istupanja, npr. odrednica *škola* (Karadžić 1818: 919-920), uz različite druge enciklopedijske informacije sadrži i odlomak: "i ovđe još uče đeca čatiti iz slovenskoga časlovca i iz psaltira (koje ne razumiju svi ni direktori a kamoli učitelji i đaci)", očigledan politički komentar u borbi za uvođenje svog modela književnog jezika,
g. lična sjećanja, npr. u odrednici *zavjetovatise* (Karadžić 1818: 183-184) nalazimo i segment: "U Tršiću, gdje sam se ja rodio, nose krsta drugi dan trojčina dne".

Ima, razumije se, odrednica gdje nalazimo i više ovakvih elemenata (recimo pomenuta *škola*) a ima i elementa koji istovremeno pripadaju različitim kategorijama (recimo, pomenuti komentar uz *dupljaš* je i etnografski, kao i onaj uz *zavjetovatise*).

Ovakva distribucija enciklopedijskih elemenata sasvim je razumljiva, ako se uzme u obzir činjenica da je Karadžić svoj jezički prevrat usmjerio protiv postojećih elita (o tome je brilijantno pisao Selimović 1967). Naime, kako nije mogao da se osloni na autoritet postojeće tradicije pismenosti, on se oslonio na tradicionalni autoritet naroda (uz dodatno korištenje racionalnog autoriteta na osnovi potrebe podudaranja narodnog i pisanog jezika). Tako je onda i izbor enciklopedijskih elemenata ono što odgovara takvom uspostavljanju autoriteta naroda, kako ga Karadžić konstruiše. Daleko su najčešći etnografski zapisi i posezanje za narodnom književnošću, ali i svi drugi enciklopedijski elementi imaju vezu sa konstruisanjem naroda i uspostavljanjem autoriteta na toj osnovi.

Karadžić se kao osoba formirao na početku dugog devetnaestog vijeka a tad je i nastao njegov rječnik. U mnogome, on je i proizvod početka tog vijeka, svih onih ideoloških formacija koje su bile na djelu i koje su dovele do formiranja savremenih evropskih nacija. U tom smislu genlerovsko i brubejkerovsko konstruisanje pojma naroda objašnjava izbor elemenata i uklapa se u pomenute tokove dugog devetnaestog vijeka.

4. Enciklopedijski elementi kod sljedbenika

Prelomni momenat u promjeni statusa pominjanih enciklopedijskih elemenata nastupio je u djelu čija se koncepcija oblikovala krajem dugog devetnaestog vijeka, a koji se protezao i većinom kratkog dvadesetog vijeka − u rječniku JAZU (Daničić 1880-1976). Kako je već spomenuto, u ovom rječniku tradicionalni autoritet naroda zamijenjen je autoritetom nauke, a dodat je i harizmatski autoritet pisaca. Karadžićev autoritet u rječniku JAZU istovremeno je i tradicionalni autoritet nauke i harizmatski autoritet pisca.

U skladu s tim je i promjena statusa pominjanih enciklopedijskih elemenata. Veliki njihov broj i dalje je prisutan, ali su prebačeni u primjere. Na taj način pomirena je potreba da se uspostavi autoritet nauke sa korištenjem harizmatskog autoriteta Karadžića i drugih pisaca. Faktički, u ogromnom broju slučajeva, već u rječniku JAZU mahom imamo eliminaciju onih enciklopedijskih elemenata koji nemaju funkciju u obradi jezičkog leksikografskog materijala.

Tako, na primjer, odrednice *babine, babini ukovi, banatise, blagovijest, Bogojavljenje* i *Božić*, koji su kod Karadžića sadržavale dugačke enciklopedijske elemente van primjera, u rječniku JAZU (Daničić 1880-1976: s. v.) bivaju skraćeni i prebačeni u primjere.

Trend koji je započet u rječniku JAZU, nastavlja se i rječnicima uspostavljenim u kratkom dvadesetom vijeku. U rječniku SANU (Belić 1959-) se postepeno smanjuje i broj citata koji su zasnovani na Karadžićevom rječniku. Na primjer, odrednice *bakulja, banatise, blagoviest* i *bukara*, koje u rječniku JAZU (Daničić 1880-1976: s.v.) imaju citat iz Karadžića u rječniku SANU (Belić 1959-:s.v.) ga nemaju. S jedne strane ovo je uslovljeno time što ovaj potonji rječnik teži da bude komplementaran sa prethodnim, ali se istovremeno može vidjeti da harizmatski autoritet drugih pisaca postepeno zasjenjuje Karadžićev. Taj trend nastavlja se i u drugom rječniku kratkog dvadesetog vijeka: u rječniku Matice srpske (Stevanović 1967-1976). Konačno je u prvom rječniku onoga što sve više izgleda kao ultrakratki dvadeset prvi vijek, u jednotomniku Matice srpske, broj citata iz pisaca, time i Karadžićevih, drastično smanjen u napuštanju harizmatskog autoriteta pisaca i uspostavljanja istog takvog autoriteta leksikografa. Osnovni trend na prostoru sva tri vijeka jeste specijalizacija i profesionalizacija leksikografskog rada.

5. Enciklopedijski elementi danas

Kako smo vidjeli, počevši već od kraja dugog devetnaestog vijeka, enciklopedijski elementi van funkcije u obradi jezičkog leksikografskog materijala, koji obiluju u Vukovim rječnicima, napušteni su i vukovska leksikografska tradicija išla je u pravcu onoga što imamo danas − razdvajanju elemenata koji su prikladni za odgovarajuća referentna djela.

Postavlja se onda pitanje, gdje bismo danas našli pomenute enciklopedijske elemente. Drugim riječima, pitanje je gdje ih je pomenuti trend razdvajanja na kraju odveo. Spisak mjesta gdje bismo danas našli ove elemente izuzetno je širok. Tu su prije svega zbirke narodne književnosti, gdje bi se našle različite pjesme, priče, poslovice, itd. Veliki dio informacija bio bi raspoređen i u enciklopedije, gdje bi bio raspoređen određen broj etnografskih, prirodoslovnih, zemljopisnih i istorijskih zapisa. One specifičnije informacije bile bi raspoređene po specijalizovanim etnografskim i istorijskim publikacijama ili udžbenicima. Konačno, politički elementi i lična sjećanja danas bi bili po novinama i časopisima.

Kada uporedimo sinkretizam pomenutih enciklopedijskih elemenata kod Vuka sa današnjom raznovrsnošću izvora gdje ih nalazimo, možemo da vidimo ne samo specijalizaciju i profesionalizaciju leksikografskog rada nego i diversifikaciju referentnih i drugih djela. Na samom početku Vukovog djelovanja, pogotovo ako se uzme u obzir da je njegov prevrat išao protiv ustaljene književne tradicije, rječnik je u mnogome zamjenjivao veliki broj drugih izvora. Ti drugi izvori postepeno su se u istorijskom slijedu događaja pojavljivali.

Na kraju se može reći da je razdvajanje leksikografskih i enciklopedijskih informacija u vukovskoj tradiciji bio proces uslovljen različitim faktorima, kako strukturnim i idejnim okvirom koji su leksikografskim djelima davali dugi devetnaesti, kratki dvadeseti i ultrakratki dvadeset prvi vijek, tako i tipovima autoriteta na koji se rječnik opirao. Ključna tačka u razdvajanju bio je rječnik JAZU (Daničić 1880-1976), koji je, mada koncipiran krajem dugog devetnaestog vijeka, bio ispred svog vremena jer je uspostavio parametre koji su bili uobičajeni tokom kratkog dvadesetog vijeka.

Literatura

Brubaker, Rogers (2002), "Ethnicity without Groups", *Archives of European Sociology* XLII, 2, 163-189.

Geeraerts, Dirk (2016), "Lexicography and theories of lexical semantics", u: Durkin, Philip, ur., *The Oxford Handbook of Lexicography*, 425-438, Oxford University Pres, Oxford

Gellner, Ernest (1983), *Nations and Nationalism*, Cornell University Press, Ithaca

Hobsbawm, Eric (1995), *The Age of Extremes The short twentieth century 1914-1991*, Abacus, London

Hobsbawm, Eric (1996), *The Age of Revolution 1789-1848*, Vintage Books, New York

Huemer, Michael (2013), *The Problem of Political Authority*. *An Examination of the Right to Coerce and the Duty to Obey*, Palgrave Macmillan, New York

Klosa, Annette (2016), "Illustrations in dictionaries; encyclopaedic and cultural information in dictionaries", u: Durkin, Philip, ur., *The Oxford Handbook of Lexicography*, 515-531, Oxford University Pres, Oxford

Lara, Luis Fernando (1989), Dictionnaire de langue, encyclopédie et dictionnaire encyclopédique: le sens de leur distinctionin, u: Hausmann, Franz Joseph et al., ur., *Dictionaries*; *Worterbucher*; *Dictionnaires*. *An International Encyclopedia of Lexicography* 1, 280-287, Walter de Gruyter, Berlin, New York

Selimović, Meša (1967), *Za i protiv Vuka*, Matica srpska, Novi Sad

Šipka, Danko (2019), "Rječnici kao sredstvo uspostavljanja autoriteta", *Naš jezik* 50/2, 367-384.

Weber, Max (1992 /1919/), *Politik als Beruf*, Reclam, Ditzingen

Zgusta, Ladislav (1971), *Manual of Lexicography*, Mouton, The Hague

Građa

Belić, Aleksandar i dr. (1959-), *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, SANU, Beograd

Daničić, Gjuro i dr. (1880-1976), *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb

Karadžić, Vuk Stefanović (1818), *Srpski rječnik*, Štamparija jermenskog manastira, Beč
Karadžić, Vuk Stefanović (1852), *Srpski rječnik*, Štamparija jermenskog manastira, Beč
Stevanović, Mihailo i dr. (1967-1976), *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matica srpska, Novi Sad
Vujanić, Milica i dr. (2011), *Rečnik srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad

SEPARATION OF ENCYCLOPEDIC AND LEXICOGRAPHICAL INFORMATION IN LEXICOGRAPHIC TRADITION ESTABLISHED BY VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ

Abstract

The present paper discusses encyclopedic and other non-lexicographical information in the first edition of the Serbian Dictionary by Vuk Stefanović Karadžić (Karadžić, 1818). The paper discusses the volume and the nature of such information. It furthermore explores the faith of these information in a series of dictionaries that continue the tradition established by the aforementioned Karadžić's dictionary (i.e. Karadžić 1852, JAZU 1880-1976, САНУ 1959-, RMS 1967-1976, RSJ 2011). The paper also addresses the place of these non-lexicographic information in the present-day publications and how they gradually disappeared from the dictionaries. The corpus of non-lexicographic elements in Karadžić, 1818 encompassed only the information that would today not be considered a legitimate part of the dictionary macrostructure. This excludes various other phenomena, e.g., folk songs as examples, which would, according to good lexicographic practice of today be considered too long or dysfunctional, long-winded, and dysfunctional definitions, etc. (but still legitimate parts of the microstructure). The analysis reveals that the major turning point where non-lexicographical information start to be abandoned was JAZU 1880-1976, although some of these information can be found in later dictionaries. It has also been demonstrated that in today's publishing practice, these information would be found in most diverse sources, from encyclopedias, to ethnographic prose to newspapers and magazines. The separation of encyclopedic from lexicographical information is seen as a consequence of the changes in establishing authority in dictionaries.

Key words: lexicographic procedure, encyclopedic information, Vuk Karadžić, South Slavic lexicography, history of lexicography